

BUTINYÀ JIMÉNEZ, Júlia / CORTIJO OCAÑA, Antonio (ed.) (2011): *L'Humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac (Maryland), Scripta Humanistica & Studia Humanitatis, 165 («Catalan Series», 1), 475 p.

Dins l'àmbit cultural català, especialment el filològic (i, més en concret encara, el de la literatura medieval), hem assistit durant les últimes tres dècades a un debat important sobre allò que hom ha denominat «la qüestió de l'Humanisme». La matèria objecte de controvèrsia ha estat si era correcte aplicar o no l'etiqueta d'«Humanisme» i «Humanista» a les obres de creació (i, lògicament, als seus autors) que tradicionalment havien estat considerades com a tals, a partir de les acaballes del segle XIV i posant esment d'una manera especial en el cas de Bernat Metge. No farem ara un estat de la qüestió sobre els diferents posicionaments, als quals, tanmateix, fan referència alguns dels treballs continguts al volum que comentam. Només remarcarem que la visió tradicional d'un Humanisme català vigorós i actiu (i, a més, primerenc, no sols a escala hispànica sinó àdhuc europea, a través de *Lo Somni*) va ésser qüestionada per un seguit d'aportacions que diluïen molt el caràcter humanístic d'aquella producció, emfasitzant que en bona part es tractava d'un fet “fabricat” per la ideologia del Noucentisme, en consonància amb els seus ideals estètics i polítics. Això no obstant, un altre corrent historiogràfic en relació amb els estudis literaris va mantenir amb fermesa que, malgrat les interpolacions i connotacions polítiques que hi pogués haver al darrere (que alguna n'hi ha, això és innegable), era ben lícit parlar a casa nostra, la casa comuna de les terres de parla catalana, d'un moviment cultural i literari de signe humanista. A partir d'aquí, des dels anys vuitanta fins avui, hem assistit a un nombre important de treballs que han defensat una postura o l'altra. El debat ha tingut, segons el meu parer, una virtut i un defecte. La virtut ha estat que el nombre d'estudis sobre la matèria s'ha ampliat notòriament, en sentit quantitatiu i qualitatiu, oferint visions innovadores i interessants sobre molts aspectes i autors. De Metge mateix, posem per cas, hom n'ha remarcat un seguit de possibles facetes que, ultra la consideració personal que puguin merèixer a cada estudiós, proporcionen un gran nombre de claus interpretatives a l'hora d'atansar-se a la seva immensa figura. Per contra, l'objecció a què he fet referència és que massa sovint (per no dir gairebé sempre) els treballs en un sentit han ignorat els plantejaments de l'altra banda. Sens dubte el caràcter antitètic de les posicions explica aquesta circumstància però, a parer meu, no la justifica suficientment.

A partir d'aquestes premisses hem d'entendre aquest volum col·lectiu i les seves aportacions individuals. Considerada com un conjunt, l'obra se situa en la línia de la defensa de l'existència del fenomen humanista en l'àmbit de la literatura catalana camí de la modernitat. Tot seguit en farem una descripció individualitzada, dels treballs, i posteriorment n'oferirem la nostra anàlisi global. D'antuvi, però, volem remarcar que les aportacions se centren majoritàriament en el terreny literari, que és l'objecte central del llibre: palesar, com hem dit, que les lletres catalanes són mereixedores de figurar al costat de les altres literatures del continent europeu en el seu respectiu capítol dedicat a l'Humanisme.

L'obra recull les aportacions de tot un seguit d'estudiosos tant de l'àmbit català com espanyol i estranger. S'estructura en una extensa *Introducció* i cinc parts, les quals inclouen diversos estudis de caràcter concret i relacionat quant a la matèria específica tractada. La *Introducció*, feta pels dos curadors de l'edició, Júlia Butinyà i Antonio Cortijo, constitueix una exposició sobre la matèria i la raó d'ésser del llibre, tot i que, pel seu caràcter i enfocament, ja constitueix un primer estudi sobre la qüestió tractada. Hi trobam, per exemple, una primera valoració del que significa parlar d'un Humanisme català en el context europeu, alhora que lliga els diferents treballs que segueixen per tal d'atorgar-los, a partir de la seva diversitat temàtica, una unitat conceptual i d'enfocament, coses, ambdues, que evidentment contenen.

El primer dels apartats tracta *Sobre perioditzacions*, una qüestió que si *per se* ja resulta sempre problemàtica, en el cas de l'Humanisme (i parlem en general) encara ho és més. L'apartat, alhora, se subdivideix en dues parts: *La fase introductòria* i *La fase d'acomodament*. Cada una consta de dos treballs. Al primer, Júlia Butinyà, al seu article «*Lo somni*, entre l'*Àfrica* i el *Secretum*» incideix en la dimensió humanista que cal atorgar a l'obra de Metge, ja tractada i valorada per ella mateixa en distintes

publicacions anteriors, i que ara accentua quant a la influència petrarquesca, o sigui, del primer humanisme. En aquest sentit emfasitza el paper que hi juga el text dialògic, a camí entre els diàlegs clàssics i els renaixentistes, cosa que porta l'autora a l'estudi de les fonts fetes servir per Metge en relació amb aquest aspecte. Al segon, titulat «*Lo somni* o la reivindicació ontològica de l'home», José Ramón Areces, a partir de la comparació de l'obra de Metge amb la *Coronación* de Juan de Mena (els somnis i les visions, la influència ovidiana i les fonts clàssiques d'ambdós autors, els seus interessos, etc.), mostra el caire humanista que cal atribuir a *Lo somni*.

A la segona part, en primer lloc Sònia Gros, a «Escenes de seducció en el *Curial e Güelfa*. Una lectura des dels clàssics», incideix en el caràcter classicista que sempre hom ha atorgat al *Curial* (amb independència de la valoració més o menys —o gens— humanista que després hom n'hagi fet), comentant la petja del món clàssic que es troba a la novel·la i exposa la influència de motius amorosos propis de l'elegia eròtica llatina que es detecten en algunes de les escenes de l'obra (una obra, per cert, en què el component amorós pesa tant com el cavalleresc). Al segon treball d'aquesta segona part Roxana Recio, a «Una altra mostra de l'assimilació de Petrarca a la Corona d'Aragó: la desfilada triomfal i la seva manipulació», retorna a la influència petrarquesca i a l'ús que en feren els diferents autors que analitza. Particularment innovador ens ha semblat la inclusió, ací, de *La Faula* de Guillem de Torrella, que era una obra que fins ara quedava al marge de la qüestió. En aquest sentit, seguint el que raona Roxana Recio, Torrella adapta, modificant-la en clau sentimental, la desfilada narrativa de personatges que fa Petrarca als *Triomfs*, cosa que és el primer autor a fer en l'àmbit no sols català sinó peninsular. Així, doncs, ens trobam davant els influxos d'una narrativa distinta de l'habitual del cas (lligada a la temàtica artúrica), que té la intenció de commoure el lector i fer-lo còmplice, circumstància que palesa una evolució del gènere cap a l'humà i familiar, el qual perd el valor de l'extraordinari per a semblar més proper, incorporant-hi introspeccions sentimentals.

El segon apartat gira *Al voltant de la preocupació lingüística: gramatitzacions i traduccions*. Al primer treball, «Elio Antonio de Nebrija i Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars», Antoni Ferrando compara ambdós casos —dues obres coetànies que tingueren una repercussió radicalment diferent— i n'explica les circumstàncies. Cal remarcar que, pel que fa a la tasca gramatical de Jeroni Pau, es refereix a les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, cosa que constitueix una innovació, ja que l'obra, anònima, va ésser atribuïda pel seu editor, Antoni M. Badia, a Pere Miquel Carbonell (a l'obra del qual es troben copiades les *Regles*, però on Carbonell no se'n presenta com a autor). De fet, Badia, quan donà a conèixer i edità aquesta obra, l'any 1950, no plantejà cap autoria concreta, fins que en la segona edició, del 1999, proposà la de Carbonell. Les *Regles*, tot i que no són pròpiament una gramàtica, contenen propostes de gramatització. Ferrando, a través d'una anàlisi detallada del context històric, a part de l'autoria que proposa i de l'àmbit on fou escrita l'obra (l'entorn de la cúria vaticana i els cercles humanistes de Roma), argumenta de manera profusa per què no es van donar, al seu moment, les condicions històriques perquè fossin divulgades.

Al segon treball d'aquest bloc, titulat «El lector: factor determinant per als traductors de la Corona d'Aragó», Roxana Recio analitza un dels aspectes que feren possible la introducció de l'Humanisme en l'àmbit català: la feina dels traductors i el rol que desenvoluparen els lectors, que accediren a les obres clàssiques (val a dir que es dugueren a terme un gran nombre de traduccions, molt superior a la mitjana, per dir-ho així, europea). Així mateix comenta l'existència de dos *modus operandi* entre els traductors, un més ajustat al text original i un altre de més lliure però més proper al lector. Una qüestió semblant és la que estudia Júlia Butinyà a l'altre treball d'aquesta part, «Maneres humanístiques de traduir: les opcions de Canals i de Metge». Butinyà planteja les noves actituds traductores pròpies del moment (o del corrent, millor dit), que es manifesten en oferir una nova versió del text base, cosa que dóna peu a una nova obra literària.

El tercer gran apartat tracta sobre *Els estudis recents sobre l'humanisme hispànic*. Conté dos treballs. Al primer, «Renaixement i Humanisme a Espanya: esculls, principis vertebradors i dades històriques», Ángel Gómez Moreno fa una revisió força crítica dels treballs de conjunt que no han contemplat

l'Humanisme hispànic i a continuació estudia els contactes entre les penínsules ibèrica i itàlica des de finals del Trecento i, especialment, durant el Quattrocento, cosa que li permet concloure que l'Humanisme itàlic arribà i arrelà pregonament en les terres hispàniques. Al segon, Júlia Butinyà («Panorama crític de l'humanisme català») ofereix un estat de la qüestió i, lògicament, defensa la seva tesi favorable a la presència del fenomen humanístic en les lletres catalanes.

El quart apartat general conté unes *Reflexions sobre l'Humanisme i el Renaixement*. S'estructura a través de dues aportacions. A la primera, «Sobre l'humanisme a la Corona catalanoaragonesa», Júlia Butinyà i Roxana Recio remarquen el caràcter prioritàriament (però no exclusivament) filològic de l'Humanisme i ofereixen una visió de Bernat Metge com a precedent de l'Humanisme cristià europeu, remarcant la influència d'autors com sant Agustí i Ramon Llull en l'obra de Metge. Aquesta perspectiva hem de considerar que contradiu la visió d'un Metge descregut i epicuri que ha estat plantejada per altres autors, i consideram que, ultra el debat general sobre l'Humanisme català, constitueix un dels elements concrets més susceptibles de debat. Així mateix s'ofereix una panoràmica extensa de l'aportació de l'Humanisme català al de la resta de la Península. D'altra banda, a la segona col·laboració («Renaixement: els orígens ideològics del Manifiesto por una lengua común del 2008»), de Vicent Lledó, ens trobam amb una aportació en què l'autor analitza com al segle XVI ja trobam textos que reflecteixen postures que veiem reflectides als nostres dies, i que estructura en tres actituds: a) monoglòssia i existència d'una jerarquia lingüística natural; b) dualitat solidària sense jerarquia lingüística i presència de multilingüisme; c) barreja lingüística (formació d'una sola llengua a partir d'una síntesi de les diverses llengües que conviuen en un mateix territori, cosa que, per exemple, propugnava Eiximenis).

A l'últim dels apartats generals, el cinquè (*Cloenda*), trobam, d'una banda, un *A tall d'epíleg*, en què Antonio Cortijo exposa la qüestió terminològica amb les seves complicacions i també analitza les diverses perioditzacions que hom pot fer de l'Humanisme a partir de l'activitat pròpiament humanística, a la qual la Corona catalanoaragonesa s'hauria incorporat de manera primerenca gràcies als seus contactes amb el món itàlic i, sobretot, el napolità. D'altra banda, la segona part (*A tall de conclusions*) consta de dues parts. A la primera («Formes filològiques i artístiques de la consciència pròpia als Estats de la Corona d'Aragó des del final del segle XIV fins al principi del segle XVI»), Dominique de Courcelles assenyalava la importància que tingué el redescobriments dels grans autors clàssics també a la Corona d'Aragó i repassa els cinc àmbits en què els humanistes dugueren a terme la seva activitat: l'ètica, la poesia, la història, la retòrica i la gramàtica. I, finalment, al segon treball, de Vicent Martines, titulat «*Famoso ystorial greco...*». Les lliçons dels clàssics, les traduccions i l'Humanisme a la Corona d'Aragó entre la fi del segle XIV i el XV», l'autor ofereix un extensíssim repàs a les traduccions des de l'època anterior a Pere el Cerimoniós, per tal d'escandir la seva importància i el que significaren com a model per part dels humanistes italians. En aquest sentit, cal destacar l'activitat traductora del grec de l'aragonès Juan Fernández de Heredia, prou coneguda, però situada al llindar (o menys encara) de l'Humanisme. L'admiració que li tenia, per exemple, Coluccio Salutati ha de dissipar els recels que hom havia tingut a l'hora de situar-lo en uns primers moments de l'Humanisme, ja que constitueix un aval per considerar el gran mestre hospitaler en sintonia amb el primerenc corrent humanista. No debades, les seves traduccions i el treball esmerçat en grup facilitaren l'accés de diversos textos clàssics a la família humanista. En conjunt, percebem que tant els primers autors tocats d'humanisme (els de la segona meitat del segle XIV) com els de l'Humanisme ja més madur del XV comparteixen estructures, coneixements, estils i experiències comunes, cosa que els ha d'homologar quant a la consideració de què han d'ésser objecte.

Per acabar, el volum es clou amb la relació bibliogràfica dels estudis citats i un índex toponomàstic i de matèries, que contribueix a refermar la coherència de l'obra.

A l'hora de fer una valoració conjunta d'aquest aplec de treballs que giren entorn del denominador comú de palesar l'existència del fenomen humanista a l'àmbit català, el primer aspecte que hem de remarcar és que el llibre va més enllà del «cas» pròpiament català, tan debatut, ja que el posa en relació amb els humanismes hispànic (castellà, sobretot) i itàlic, que en són una referència, obligada, a l'hora

de plantejar la qüestió. En aquest sentit suposa un nou salt endavant —quant a oferir una nova aportació en aquesta línia, amb profusió de treballs i d'idees— en relació amb al volum monogràfic del número 13 de la publicació electrònica «eHumanista», aparegut el 2009.

Els estudis continguts al llibre, força coherents entre ells, es fonamenten en els textos de creació, considerats com el lloc on millor es pot apreciar la presència de l'Humanisme en les nostres lletres. Evidentment la seva repercussió abasta un ventall cultural més ampli i pot ésser objecte d'un tractament més extens. De fet, com remarca Gómez Moreno al seu treball, els estudiosos del tema pertanyen a «especialitats tan diverses com llurs pròpies tècniques d'anàlisi» (p. 229). Per al cas mallorquí, per exemple, qui signa aquestes línies ho ha enfocat des d'una perspectiva cultural més general, als treballs fets de manera aïllada o, sovint, en col·laboració amb Maria Barceló. Això no significa, però, en relació amb l'obra que ressenyam, cap mena de reduccionisme. Simplement que la panoràmica cultural àmplia per força ha de matisar els resultats del conjunt, ja que l'embranchida de l'Humanisme —i del Renaixement que se'n deriva— no tingué lloc amb la mateixa intensitat en totes les branques de la cultura ni, des del punt de vista cronològic, va discórrer sempre paral·lel. Però aquestes observacions que ens hem permès de fer —pròpies, per a dir-ho així, de l'historiador de la cultura— en absolut pretenen “temperar” l'abast del corrent cultural humanístic en l'àmbit creatiu català, que els treballs que conformen aquest volum expliciten i documenten de manera prou afinada. I això sense oblidar que, com a tal, l'Humanisme ja és un moviment amb un gran pes filològic, o, més específicament, filològicoliterari. I que, així mateix, també hi ha tot un seguit d'obres de creació en llatí que manifesten comportaments humanistes llatínistes, que òbviament hem d'incloure en la nòmina de l'Humanisme català, en aquest cas d'expressió llatina.

D'altra banda, hi ha la qüestió de les continuïtats —ho direm així, en plural— del pes de la tradició medieval, cosa innegable (i, també, matisable), circumstància que pot arribar a plantejar un conflicte de denominacions, que si les barrejàssim fins i tot poden donar lloc a qualificatius d'aparença antitètica (tipus «Humanisme a la tardor medieval», per exemple). Però creiem que parlar dels dos vessants culturals —que, a la realitat, es donen alhora— lluny d'incloure-nos a la indefinició o al confusionisme ens pot servir per palesar allò que pensam que defineix millor l'època: la convivència cultural entre una edat mitjana que llanguia però que encara volia dir la seva i la cultura humanista que, al cap i a la fi, n'era la derivació. Per això resulta obvi que ara mateix qualificatius com “ruptura” o “nova”, en relació amb la cultura humanista, sovint utilitzats (el primer ja no tant, sí abans) no s'escauen.

En definitiva, aquestes breus reflexions han tingut com a objectiu posar en solfa que, si bé la qüestió de l'Humanisme català pot ésser objecte de debats, anàlisis des de diversos àmbits (que no tenen per què donar un resultat exactament igual) o fins i tot plantejaments metodològics diferents, en cap circumstància no es pot deixar de parlar de la presència del fenomen com a tal en l'àmbit de les lletres catalanes. Podem debatre si la definició d'«humanista» resulta escaient per a la nostra cultura del moment —em referesc a *tot* el volum cultural—, o si ho és més o menys en funció del pes de l'edat mitjana (una qüestió que, de fet, podríem debatre arreu). Però, en tot cas, d'Humanisme i, per extensió, d'humanistes n'hi hagué. I la literatura, efectivament, n'és una mostra reeixida, com posen en relleu els valuosos i ben documentats estudis que configuren aquest volum. Una obra, remarcuem-ho per acabar, fruit de la col·laboració d'un elenc d'especialistes del màxim nivell que, a més d'aprofundir en la qüestió, han traçat noves vies a l'hora d'acabar la matèria tractada. Que, per força, han de fer (re)plantejar les coses a l'estudiós, des del matís conceptual a una revisió més profunda de l'esquema. Per descomptat que qui signa aquestes ratlles ha pres bona nota de totes les coses exposades (que són moltes) i no restarà immune a les valoracions (en el doble sentit de l'expressió, de “valorar” i de “valor”) contingudes en el volum.

Gabriel ENSENYAT PUJOL
Universitat de les Illes Balears